

# «Per tgi edin nus anc cudeschs rumantschs?»

Discussiuns fritgavlas davart ediziuns e reediziuns rumantschas

DA SANDRO BUCHLI / ANR

■ **Il trio d'organisaziun Renzo Caduff, Annetta Ganzoni e Matthias Grünert ha pudì beneventar in bun dumber d'experts ed amaters da lingua e litteratura rumantscha en l'Universitad da Friburg per discutir davart ediziuns e reediziuns grischunas.** *Renzo Caduff* ha menziunà en ses pled d'introducziun la buna dinamica partegnent ediziuns rumantschas en l'ultim decenni: «Onn per onn publiteschan chasas edituras privatas e publicas bels cudeschs e mettan uschia a disposiziun texts rumantschs impurtants.» Avant la publicaziun stoppia in editur dentant sa fatschentur cun numerusas dumondas, spezialmain cun la dumonda per tgi ch'ins edescha in summa in cudesch. Qua dettia differentas pussaivladads. Dad in pol stat in ediziun critic-istorica per il erudits scienziads. Da tschella vart in ediziun «populara» che duai cuntanscher uschè blers lecturas e lecturs sco pussaivel.

## L'ediziun critica-scientifica sco basa

L'emprim referat dal colloqui ha fatg il collavuratur dal Dicziunari Rumantsch Grischun *Michele Badilatti*. El ha preschentà in rapport da viadi a Mauritius da Gion Casper Collenberg (1733–1792). Il linguatg da Collenberg da Lumbrein, ch'ha ditg vivì en Frantscha, è fitg difficil da chapir per il lectur dad oz perquai ch'el è plain da furmas franzosas e mida tranter ils linguatgs senza indicaziuns graficas, sco virgulettas. Betg senza raschun numna l'autur sez sia lingua «Mietz ramonsh & mietz fransos». Badilatti vegn a s'occupar cun quest text en il rom d'ina dissertaziun ed ha gist punctuà l'impurtanza dal text original e scientificamain elavurà. Badilatti ha regurdà che lavur da perscrutaziun è liada vi da standards internaziunals che valian era per il rumantsch. L'ediziun critic-istorica stoppia perquai esser la basa per tut quai che suonda pli tard, sco per exempel in ediziun per ils interessads senza furmaziun academica. Per texts scrits avon il 1800 èsi dentant fitg grev da far ediziuns legiblas ed accessiblas per tuts. Tge far per exempel sche puncts e commas mancan tar in text cumpletmain? En mintga cas èn las sfidas grondas.

En la discussiun è era vegni menziunà il pensum da la versiun scientifica, numnadamain da metter a disposiziun il text original senza correcturas, censuras e cumpromiss linguistics sco ch'igl è succedì savens en ediziuns posteriuras, per pre-



Las participantas ed ils participants dal colloqui avant l'Universitad da Friburg.

MAD

schentur uschè autentic sco pussaivel il linguatg da quest temp. Il circol dal publicum daventa però uschè limità ad in pèr pacs scienziads e resta inaccessibel per la maioritad da la populaziun. «Dad ina vart duvrain nus in ediziun scientifica, da l'autra vart in ediziun legibla per la gliעד dad oz», ha constatà *Felix Giger*, l'antieriur schefredactur dal Dicziunari Rumantsch Grischun.

## Camp da tensiun:

### Esser populars e scientifics enina

Il scientific resta in camp limità, perquai èsi essenzial gist per ina lingua minoritaria cun paucs pledaders ch'il text vegnia enconuscent ad in public vast e na svaeschia betg en in truclet. L'editura *Mevina Puorger* ha menziunà il dilemma classic d'edir texts per «tuts»: La difficultad da chattar ina bilantscha pli u main acceptabla tranter scientific e popular. «Tge faschain nus cun ils sbagls dals tipografs d'ediziuns veglias, tge cun l'interpunctiun?» Quest tema ha er occupà il professor da rumantsch *Rico Valär*, per il qual la legibilitad d'in text è in aspect essenzial per ediziuns.

Èra l'interdisciplinaritad è sta tema a Friburg. «Betg mo la filologia è dumandada per render accessibel in document istoric, mabain era l'istorgia, l'etnologia, la teologia ed auters roms scientifics», ha ditg il publicist *Iso Camartin*. I saja im-

purtant dad avoir plirs puntgs da vista, d'integrar plirs experts en in ediziun e betg mo la linguistica.

In auter punct da discussiun è stada la funcziun didactica dad ediziuns. «I stuess esser pussaivel ch'in scolast prendia in ediziun e sappia duvrar quella per la scola», ha ditg Giger. Davairas èsi deplorabel sch'in text na sa betg vegnir duvrà en in context scolastic, uschia che generaziuns futuras pon vegnir en contact cun texts rumantschs. Quai pretenda denton er adattaziuns dal linguatg a la norma actuala.

Dilucidada è era vegnida la dumonda dal format d'ediziun. Cudeschs memia pesants èn grev transportabels e na sveglian betg adina il gust da leger. En quel connex è vegnida numnada l'idea da far ediziuns da «best-of» ed antologias da text, uschè simpel e bunmartga sco pussaivel per derasar la litteratura rumantscha. Betg il davos savess qua era l'internet gidar da promover quest intent e far puncts tranter scienza e popularitad.

## Nizzegiar la digitalisaziun

La digitalisaziun ha avert novas pussaivladads er per il camp da l'ediziun: «Nus faschain fitg bellas ediziuns, ma adina anc ediziuns fitg tradiziunalas, schegea che nus avessan oz la pussaivladad da metter online bler dapli e procurar per ina derasaziun simpla e nuncumplitga-

da», ha remarkà Giger. La digitalisaziun pudess esser ina buna schanza da spargnar custs da stampa u da delegar tscher-tas parts che na ston betg exnum vegnir squitschadas. *Georges Darms* ha era numna l'avantag sch'in text è digitalisà: «Per mai èsi alura bler pli simpel da chattar singulas passaschas che m'interesse-schan.»

En in punct èn tut ils participants stads unids: La digitalisaziun cuntinuanta porscha ina gronda schanza per texts rumantschs. I fiss bel sch'i dess per exempel ina biblioteca digitala rumantscha nua che scadina e scadina pudess avoir in simpel access a texts rumantschs da tut ils temps.

## Il deletg dal text e la dumonda dal public

Il martgà da cudeschs internaziunal sa chatta en ina crisa existenziala. Chasas edituras han savens da cumbatter cun problems finanziaes e senza il sustegn dal stadi daventa la situaziun fitg precara. Era per ediziuns rumantschas è dumanda bler idealissem e motivaziun. Perquai èsi er impurtant d'evocar interess per la lectura en general. «I na drova betg mo la cunscienza filologica, mabain cunzunt er il plaschair da leger. Ils editurs dovrin ils lecturs. Il pensum da l'editur èsi en emprima lingia da mussar il plaschair vi dal text», ha resumà Camartin. *Annetta Gan-*

*zoni* ha fatg valair che la confederaziun sustegnna bain ambiziuns da publicitar texts rumantschs e ch'il rumantsch sa chattia magari schizunt en ina posiziun privilegiada en cumparegliaziun cun autras linguas.

En la discussiun finala è la questiun da lecturas e lecturs da texts rumantschs vegnida tschentada. La dumonda dal public rumantsch è forsa daventada pli difficila ch'anc avant 100 onns. «La heterogenitad è segiramain vegnida pli gronda. Blers na vivan betg pli lur entira vita en ina vischnanca u sa fatschentan cun l'agricultura, mabain han professiuns las pli differentas ed èn sparpagliads per il mund enturn», manegia *Bettina Vital*, la redactura dal «Chalender Ladin». Quai valia i era da resguardar publictgand in cudesch rumantsch.

Sco il professor da rumantsch, *Matthias Grünert*, ha declarà en il pled final èn ils organisaturs dal colloqui cuntents d'avoir stgaffi in bel forum ed in'atmosfera amicabile per barattar experientschas ed expertisas. Tals inscuters èn impurtants per la chapientscha vicendaivla da tut ils acturs en il camp d'ediziuns. Ils referats han dà buns impuls e pon esser da gronda valur per ediziuns rumantschas futuras. Ils resultats dal colloqui vegnan publictgads sco contribuiziuns summaricas en las Annalas da la Societad Retorumantscha.